

Кудря І.Г.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

АЛЬТЕРНАТИВНІ ПОЛІТИЧНІ СИСТЕМИ ЕПОХИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО АБСОЛЮТИЗМУ

Час абсолютної монархії в Європі став перехідною епохою, для якої було характерно поєднання елементів Середньовіччя і Нового часу. Протягом XVI – XVIII ст. змінюються політичні, економічні та правові основи європейських держав і суспільств. Особливого значення набула еволюція політичної системи європейського абсолютизму. Автор порівнює соціокультурні, політекономічні і соціальні особливості французької та англійської політичних систем абсолютизму, виявляє причини їх альтернативного розвитку.

Ключові слова: абсолютизм, держава, політична система, права, рента, групи інтересів.

Постановка проблеми. На початку сучасного періоду у Франції та Англії склалися дві альтернативні політичні системи. Інституційні зміни, які супроводжували цей процес, спричинили створення якісно відмінних форм організації держави і структури суспільства в обох країнах. У цій статті порівнюються політичні системи Англії і Франції епохи абсолютизму. Відмінність англійської та французької політичних систем висвітлює механізми, які призвели як до неефективності економічних, правових і політичних відносин, так і до продуктивних структурних змін та інституційних інновацій.

Представлене дослідження актуальне, оскільки розкриває питання, як політичні системи і створенні на їхній основі інститути сприяють переходу від доринкового до ринкового суспільства, роль парламентів у забезпеченні політичної стабільності в перехідний період, особливо сьогодні, коли із цими проблемами зіткнулися в багатьох країнах, що розвиваються.

Метою дослідження є аналіз політико-правових системних інституціональних інновацій в Європі раннього Нового часу. Окремо слід зупинитися на визначальних дослідженнях політичних систем епохи європейського абсолютизму, серед яких у першу чергу потрібно відзначити роботи П. Андерсона, Р. Лахмана, Х. Рута, А. Токвіля і Ч. Тіллі.

Виклад основного матеріалу. В епоху абсолютизму прагнення ренти (отримати від держави виключних прав і переваг, що дають їхнім власникам вигоди) виступає головним мотивом інституційних інновацій в обох країнах. Ще із часів Середньовіччя держава зосереджує у своїх руках надання

привілеїв та свобод (податкових пільг, судових прерогатив, монополій, права на участь у міжнародній торгівлі), і за це вимагає ренти.

Однак конкуренція серед політичних груп за ренту була більш відкритою в Англії, ніж у Франції. У Франції структура пошуку ренти була заснована на клієнтурі або особистих відносинах із державою. Розподіл ренти серед еліти здійснювався відповідно до її лояльності владі. Великі політичні ризики виникають переважно в результаті цього підходу, тому що він може підірвати легітимність політичного режиму. Ті, яким відмовлено в доступі до ренти, можуть перестати бути лояльними або навіть надати ресурси для дискредитації політичного режиму. Нарешті, порівняння між політичним і правовими системами Англії і Франції доводить, що слабка правова система створює передумови для політичної корупції, і навпаки. В Англії рента надавалася широкому спектру груп інтересів, перш за все тому, що парламент виступав політичним ринком, на якому конкуруючі групи могли висловлювати свої вимоги і укладати компроміси. Централізація політичної влади та слабка система прав приватної власності у Франції сприяла розвитку монопольного розподілу ренти й уповільнила розвиток вільного політичного ринку, на відміну від Англії.

У Франції зосередження політичної влади сприяло концентрації багатства серед невеликого числа людей. Відповідно, французьке суспільство поділялося на групи залежно від ступеня привілеїв. Привілеї виступали основним засобом держави укласти контракт із приватною групою, на співпрацю з якою держава розраховує. Доступ соціальних груп до при-

вілеїв різнився в різних державах Європи. Ці відмінності відігравали вирішальну роль у тривалості певного політичного режиму, «англійському абсолютизму відтягли голову в середині XVII ст.; французький абсолютизм існував до кінця XVIII ст. ... Широкий розрив у датуванні цих великих структур безпосередньо співвідноситься з глибокими відмінностями в їх складі і еволюції» [1, с. 10].

Абсолютистська держава часто надавала доступ до прав власності в обмін на політичну лояльність, обмежуючи доступ на ринок своїми обраними клієнтами, незалежно від міркувань ефективності в розподілі та забезпеченні прав. Контроль над розподілом прав власності дозволив французькому абсолютизму отримати лояльність впливової клієнтури. Хоча лояльність на основі розподілу прав власності допомогла створити соціальну підтримку політичному режиму, він був економічно неефективним. Правовласник в абсолютній монархії завжди перебуває під дамокловим мечем конфіскації, «хроніки на кожному кроці свідчать про продане, потім відібране назад під приводом його невідчужуваності королівське майно; про порушення договорів, про невизнання придбаних прав... Надані в довічне користування привілеї вічно відбираються» [5, с. 95]. Проблема ризику конфіскації виникає на підставі того, що правовласник розпоряджається правами власності іншого (держави). Найбільші ризики у французькій державі брали на себе фінансисти. Купівля відкупів здійснювалася зазвичай під вигаданими іменами. Крім того, кадрові зміни в уряді могли означати експропріацію прав і втрату прибутку однієї групи на користь іншої. В періоди соціальних потрясінь фінансистам загрожувало тюремне ув'язнення і страга. У Франції монарх надавав та захищав майнові права в тій мірі, в якій вони сприяли доходу державної скарбниці. Монарх не бажав створювати ринок прав, тому що це зменшувало його владу. Власники прав на основі лояльності не могли пристосуватися до економічних змін. «Однак починаючи з другої половини XVII ст. стратегічні можливості корони звузилися» [2, с. 224].

Відмова абсолютизму у Франції від створення політичних ринків, необхідних для реалізації альтернативних соціальних та економічних механізмів, стала однією із причин краху режиму в 1789 р.

Переважаюча більшість привілеїв були отримані приватними особами через їх особливі відносини з режимом. Іншими словами, бажання залишитися при владі не може бути вимірне в грошовому еквіваленті. Щоб отримати доступ до прав власності, маргінальні групи повинні були зосередитися на отриманні політичної влади. Політична

влада в кінцевому рахунку передбачала отримання економічної вигоди. Отримання політичної влади в абсолютистській Франції, однак, нічим не відрізняється від завоювання влади в однопартійній політичній системі. Якщо виконавча влада є джерелом усіх привілеїв, то треба бути членом правлячої партії, щоб отримати права, або замінити уряд, щоб отримати доступ до них. Таким чином, коли всі права належать державі, політична нестабільність неминуча. У парламентській системі, навпаки, опозиція не повинна влаштовувати революцію, щоб отримати владу. Після 1688 р. в Англії партії, чий інтереси були представлені в парламенті, а не монарх, стали розподіляти права. У XVII ст. в Англії, на відміну від абсолютистської Франції, був створений ефективний політичний ринок. Суспільно-політична практика у Франції та Англії показує, що особливості їх політичних і правових систем пояснює відмінності в економічній і політичній політиці двох країн.

Під час централізації політичної влади французькій державі довелося вирішити безліч проблем, які значно відрізнялися від проблем англійських політичних реалій. Французькій державі довелося купувати лояльність ключових локальних груп підтримки. Держава спробувала створити незалежну бюрократію за рахунок продажу посад. «Ці посади, куплені в короля, згодом, вже до початку XVII ст., стали спадковими. Плід довгої еволюції, едикт 1604 р. Генріха IV, у формі тимчасового орендного договору на дев'ять років встановлював у Франції плутократію юристів: полетта закріпила продаж посад, яку Саварон називав симонією» [3, с. 150]. Тим не менш, ця стратегія виявилася неефективною, тому що як тільки чиновник отримує у володіння свою посаду, він переслідує свої власні цілі, а не держави. Не маючи засобів для підтримки великої мережі найманих адміністраторів, французька держава продовжувала залежати від місцевих еліт, влада яких гарантувалася провінційними або муніципальними правами.

В Англії із часів вторгнення норманів були створені округи з шерифами, призначеними в якості посередника між регіонами і урядом. Шерифи, а не барони, виконували основні судові, військові і податкові функції державної влади. Ми можемо згадати славнозвісного шерифа Ноттінгему з англійської середньовічної балади «Робін Гуд. Сер Річард Лі і шериф». Англійська держава була досить сильна, щоб запобігти практиці спадковості державних посад. Пізніше, щоб запобігти незалежності шерифів, держава створила мирові суди з представників місцевої громади, під контролем шерифів. Місцеві

органи влади були створені в 1349 р., їм були надані широкі повноваження. Коли Тюдори і Стюарти намагалися розширити абсолютистську владу, це їм не вдалося. Англійська держава створила реєстр прав власності. З іншого боку, навіть у XVIII ст., французька держава не володіла інформацією про розподіл власності, тому що локальна влада, парламенти, чинили опір таким запитам.

В Англії відмінності між правами різних регіонах були ліквідовані англійським парламентом, у той час як у Франції кожна провінція захищала свої особливі пільги без урахування інтересів сусідів. Довгострокові наслідки такого нерівномірного розподілу свобод були шкідливі як для політичної стабільності, так і для економічного розвитку. Головне, все це перешкоджало створенню французького національного ринку.

Відмінність у політичній і правовій доктринах між Англією і Францією була поглиблена протягом Середньовіччя і раннього Нового часу. В Англії парламент зробив отримання економічних поступок від уряду довгим і важким. У Франції, навпаки, рішення уряду не мали ні парламентського контролю, ні відкритого публічного обговорення. У Франції існувала політична система, яка сприяла формуванню привілейованих кланів, а не груп інтересів. У той час як у Франції окремі клани і фаворити групувалися навколо певних міністрів і користувалися монополією рентою, не доступною для інших членів свого класу, в Англії набагато ширший сегмент еліти вигравав від преференцій уряду. В Англії не платили надзвичайно високу ціну за стабільність, на відміну від Франції. «Хоча нерівність в області податків встановилася на всьому Європейському континенті, було дуже мало країн, де б вона стала настільки очевидною і настільки постійно відчутною, як у Франції» [5, с. 84].

Перерозподіл багатства у Франції контролювала виконавча влада. Версаль був перетворений у центр розподільної політичної гри, королівський двір визначав, хто буде у виграві. Політичні рішення, які встановлювали правила і квоти, були результатом приватних переговорів, а не предметом відкритого обговорення. Права, субсидії та ліцензії надавалися наближеним, уряд отримував частку надприбутків. Визначна роль фінансового імперативу у французькій економіці була пов'язана з відкупниками. Французька абсолютистська держава створила групи ексклюзивних підприємців. Особливо привілейоване становище було у фінансистів. Фінансисти можуть розглядатися як сурогатні державні чиновники. Вони використовували державну власність в якості забезпечення кредитів, призначених державі.

З одного боку – приватна, а з іншого – посадова особа, фінансист володів значними грошовими резервами, кредитом, мав надійну мережу. Держава повністю поклядалася на мережі сімей фінансистів в організації державних фінансів. Наприклад, персонаж роману О. Дюма «Віконт де Бражелон, або Десять років по тому» і реальна особа Ніколя Фуке був призначений суперінтендантом фінансів через його здатність залучати кошти своєї мережі клієнтів. Фінансисти не могли захистити себе юридично від держави, оскільки отримували процентні ставки вищевстановлених законом. У 1659 р. у Ніколя Фуке було конфісковане майно, а самого його довільно позбавили волі.

Замість того, щоб стимулювати розвиток широкого класу підприємців, французька політика була спрямована на створення вузької ділової еліти. Незалежні торговці розглядалися як не патріоти і такі, що більш стурбовані егоїстичною гонитвою за прибутком, ніж національними інтересами. Французький абсолютизм виходив із того резону, що контроль за господарською діяльністю обраної групи елітних торговців в обмеженій галузі легше здійснювати, ніж мати справу з великою кількістю дрібних торговців. Дрібних виробників важко контролювати і важко оподатковувати.

У всіх французьких великих торгових компаніях домінували фінансисти, і майже всі вони були створені за безпосередньої участі уряду і функціонували як строгі монополії. Держава не хотіла утворення груп, які б мали великі мобільні активи, які дозволи їм отримати контроль над політикою, натомість активи фінансистів склалися з державних авансів і посад, придбаних у держави [6, с. 35]. Мобільні активи важко оподатковувати і конфіскувати. Французька держава боялася незалежних бізнес-груп. Фінансисти не загрозували владі, як купці, бо їхні активи були відносно нерухомими. Їхнє багатство було пов'язано з авансами короля і залежало від підтримки держави для збору податків. Крім того, участь у системі відкупу залежала від схвалення держави. Це сприяло концентрації багатства в руках небагатьох. У результаті основні комерційні справи знаходились у руках невеликої елітної групи фінансистів. Зокрема, фінансист Антуан Кроза, орендар північноамериканської колонії Луїзіана, монополізував французьку зовнішню торгівлю. Англійські компанії, навпаки, перетворилися в акціонерні товариства, які представляли плюралізм політичних інтересів.

В Англії політична влада використовувала патронаж, у першу чергу, для політичної безпеки, а не збагачення. На відміну від Франції, британські групи

інтересів стикалися з відкритою суспільною дискусією в парламенті. Об'єднанням англійських торговців, які бажали створити нові компанії, потрібна була ухвала парламенту. Їх французьким колегам, навпаки, потрібен був тільки королівський указ. Можливість англійського абсолютизму в наданні привілеїв була різко обмежена рамками повноважень парламенту. В Англії рента продавалася з аукціону тому, хто пропонував найвищу ціну, що збільшувало ефективність соціальної системи шляхом створення ринку привілеїв. У Франції рента розподілялася поза публічним ринком. Держава повністю контролювала джерела інформації. Ніхто за межами правлячої еліти не знав достовірної інформації.

Хоча в Англії використовували підкуп, щоб забезпечити лояльність більшості депутатів, проте не обмежували доступ до ринку прав, не існувало обраної групи. Англійська система перерозподілу була конкурентною [6, с. 51]. У Франції сімейні клани і корпорації билися між собою, щоб зберегти або розширити свої привілеї. З іншого боку, партійні структури в британському парламенті об'єднувалися і артикулювали інтереси різних соціальних груп. В Англії широкий доступ до суспільного блага консолідував гетерогенну еліту. Правляча еліта в Британії представляла широкий зріз населення, державна політика залучала значно більшу соціальну підтримку, ніж політика французької монархії. Англійський виборець знав, що має шанс на вигоду від політичної влади, в той час як у Франції лише вузьке коло мало зиск. Широкий розподіл суспільного блага забезпечував підтримку уряду серед англійських виборців. Французька система, зосереджена на особливому розподілі серед конкретних кланів за рахунок інших, підірвала основи політичного режиму. В Англії парламентська практика переговорів і компромісу стала політичною цінністю еліти. Англійська еліта почала розглядати особисті інтереси з точки зору національних і суспільних цілей.

У Франції була традиція міської автономії, яка гальмувала розвиток інститутів, що об'єднують інтереси міських і сільських еліт. На відміну від Англії, де існував розвинений політичний ринок – національний парламент, де поміщики і купці могли зустрітися, обговорити свої права.

На межі XVII–XVIII ст. в Англії відбувся перехід від докапіталістичного до капіталістичного суспільства. Англійська громадянська війна (1641–1649 рр.) була однією з перших великих буржуазних революцій [6, с. 141]. Після англійської громадянської війни була усунена прерогатива королівських судів на користь судів загального

права, що зробило юридичне визнання будь-якого права або свободи залежним від схвалення парламенту. Автономія англійської правової системи від політичної системи дозволила гарантувати незмінність прав власності [6, с. 158]. У Франції абсолютизм прийшов до розуміння природного права власності лише напередодні революції.

Відносне відставання Франції впливає з її політичної і правової системи і відповідних політичних інститутів. Замість того, щоб створювати соціальні інститути, держава спиралася на приватні контракти з привілейованими групами спеціальних інтересів. Таким чином, французький абсолютизм став жертвою груп інтересів, які сам і створив. «Організація основних суспільних класів і їхні стосунки з державою в Європі сильно варіювалися. Варіанти розташовуються в діапазоні від регіонів з інтенсивним примусом (ареали з невеликою кількістю міст і переважанням сільського господарства, де значну роль у виробництві грав прямий примус) до регіонів з інтенсивним капіталом (capital-intensive) (ареали з безліччю міст і провідною роллю комерції, де основну роль грали ринки, обмін і орієнтоване на ринок виробництво). Відповідно варіювалися і вимоги основних класів до держави, а також їх вплив на державу» [4, с. 40]. Парламентські структури в кінцевому підсумку замінили інститут абсолютизму у Франції, тому що вони знижували трансакційні витрати в цілому.

У Франції та Англії на початку Нового часу існували різні політико-правові системи і, відповідно, механізми перерозподілу блага. У Франції мав місце монархічний перерозподіл. В Англії – парламентський перерозподіл, який здійснювався в інтересах більш широких соціальних груп, ніж у Франції. У Франції право прийняття рішень залишалося за кліками. Хоча англійські еліти були розділені на групи інтересів, вони були в змозі співпрацювати в досягненні парламентського консенсусу з основних питань політики. В Англії державні посади ніколи не виставлялися для продажу, але політична влада могла бути отримана завдяки власності. Як це не парадоксально, у Франції можна було купити державну посаду, але не отримати політичну владу. В умовах відсутності підзвітності уряду у Франції виникла система патронажу. Французький король претендував на право управляти державою, як батько сім'єю; країна була його вотчиною. Принцип вищості над законом означав, що контракти між королем і його підданими не були юридично забезпечені. У Франції не існувало інституційного механізму стримування держави в наданні особливих привілеїв клієнтам і друзям, що збільшувало розкол

і невдоволення, тим самим підриваючи легітимність уряду. У французькому суспільстві панувало відчуття позбавлення доступу до влади. З іншого боку, англійська парламентська система перерозподілу характеризувалася співробітництвом між елітами, що породжувало відносно високу легітимність. Поява політичних партій в Англії мала ефект скорочення прямого впливу клік на формування політики. В Англії політична система не ґрунтувалася на системі спорідненості. Через це почуття громадянського обов'язку характеризує англійський правлячий клас. Парламент став координаційним центром громадянського суспільства. Англійські політичні партії платили за голоси, а не отримували їх силою, погрозою або обманом – у цьому полягав принцип народної демократії. Однією з головних причин поразки французького абсолютизму була його нездатність розмежувати державні і приватні інтереси; навпаки, це розмежування було одним із найбільших успіхів англійського парламентаризму. Нарешті, англійська партійна організація, створена парламентом, дозволила загальним інтересам

вийти за рамки індивідуальні, сімейні та родові. Англійський парламент, таким чином, представляв суспільний інтерес, на відміну від французького абсолютизму, який довів меркантилістський принцип до межі, коли збагачення одного індивіда означало втрату для іншого, що посилювало відчуття соціальної образи. Французька політична система стимулювала пошук надприбутків за рахунок монопольної ренти. Монопольна економічна рента надавалася в обмін на політичну лояльність. Політична система абсолютизму у Франції не створила політичні інститути, які могли б забезпечити права власності або скасувати привілеї.

Висновки. Простий, але повчальний висновок можна зробити, виходячи з аналізу політичної системи французького абсолютизму: формування політичного ринку, який дозволяє здійснювати обмін соціальними благами або правами власності, має важливе значення для успішного існування політичної системи в цілому. Політичні системи абсолютизму в Англії і Франції є двома альтернативними шляхами суспільно-політичного розвитку.

Список літератури:

1. Андерсон П. Родословная абсолютистского государства / Пер. с англ. Ивана Куриллы. М.: Территория будущего, 2010. 510 с.
2. Лахман Р. Капиталисты поневоле: Конфликт элит и экономические преобразования в Европе раннего Нового времени / Перевод с английского Андрея Лазарева. М.: Издательский дом «Территория будущего», 2010. 456 с.
3. Мандру Р. Франция раннего Нового времени, 1500–1640: Эссе по исторической психологии / Пер. с фр. Андрея Лазарева. М.: Издательский дом «Территория будущего», 2010. 328 с.
4. Тилли Ч. Принуждение, капитал и европейские государства. 990–1992 гг. / Пер. с англ. Менской Т.Б. М.: Издательский дом «Территория будущего», 2009. 328 с.
5. Токвиль А. Старый порядок и революция / Пер. с фр. Л.Н. Ефимова. СПб.: Алетейя, 2008. 248 с.
6. Root H. L. The Fountain of Privilege: Political Foundations of Markets in Old Regime France and England. Berkeley: University of California Press, 1994. 280 p.

АЛЬТЕРНАТИВНЫЕ ПОЛИТИЧЕСКИЕ СИСТЕМЫ ЭПОХИ ЕВРОПЕЙСКОГО АБСОЛЮТИЗМА

Время абсолютной монархии в Европе стало переходной эпохой, для которой было характерно сочетание элементов Средневековья и Нового времени. В течение XVI – XVIII вв. изменяются политические, экономические и правовые основы европейских государств и обществ. Особое значение приобрела эволюция политической системы европейского абсолютизма. Автор сравнивает социокультурные, политикоэкономические и социальные особенности французской и английской политических систем абсолютизма, выявляет причины их альтернативного развития.

Ключевые слова: абсолютизм, государство, политическая система, права, рента, группы интересов.

ALTERNATIVE POLITICAL SYSTEMS OF THE EPOCH OF EUROPEAN ABSOLUTISM

The time of absolute monarchy in Europe was a transitional period, which was characterized by a combination of elements of the Middle Ages and the Modern. During the 16th – 18th centuries, the political, economic and legal foundations of European states and societies change. Of particular importance is the evolution of the political system of European absolutism. The author compares the socio-cultural, political, economic and social features of the French and English political systems of absolutism, reveals the reasons for their alternative development.

Key words: absolutism, state, political system, rights, rent, interest groups.